

◆◆◆ SZEMLE

◆◆◆ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

ÁBRAHÁM Barna, *Megmaradni vagy beolvadni?*
A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében
(Kalligram, Pozsony 2016) 318 o.

Néhány újabb szlovák témájú magyar tudományos munka szerzői immár tudatosan érvényesítik a hungaroszlovakológia alapelvét, azaz a *szlovák* források elemzését, miként jelenik meg azokban az 1920 előtti Magyarország, illetve azon belül a magyar nemzeti kultúra. Egyre erőteljesebb a gyakorlat, miszerint a szlovák nemzet története a szlovák szépirodalom elemzése nélkül nem vizsgálható. A szlovák történelem ugyanis alapjában azonos Magyarországgal, a szlovák nemzettudat alakulásának fázisai azonban a szépirodalomban követhetők.

Szerzőnk szlovák forrásokból merített, a magyar és más vonatkozású anyagok csak kiegészítések. 16 szlovák periodikum, szlovák tudományos és publicisztikai munkák, szépirodalmi művek (ez a leggazdagabb rész!), kézikönyvek, monográfiák, tanulmányok.¹ A hatalmas szlovák forrásanyag ismerete teljes mértékben felhatalmaz bennünket, hogy Ábrahám Barna munkáját hazai szlovákságtudományunk útmutató súlyú, meghatározó, első hungaroszlovakológiai monográfiájaként köszöntsük.

Az I. fejezet „A szlovák polgárosodás útjai a hosszú 19. században” címet viseli. Agrárnépeesség, iparosok-kereskedők, ipari vállalkozások, bankok, a burzsoázia, a nemzeti kultúra intézményei, a nemzethű és a lojális értelmi

¹ Örvedetes, megdöbbentően hatalmas anyag. Összevontam volna a „Feldolgozások” két csoportját. Nem hagytam volna ki szerzőnknek az Esztergomi Forrásközpont Sorozatban (szerk. Kozma Gábor) megjelent írásait, helye lett volna KÄFER István, *A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig* (Budapest 1985) c. alaplívének, de főleg nagyon nagy hiánya a személy- és helynévmutató.

² VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, *Száraz hajítás* (Budapest 2011).

ség bontásban. Igen helyesen szlovák nyelvleckét is ad a magyarul olvasóknak. Felsorolása a maga egyidejűségében hungarikum is, ma a szlovacikum kategóriája (akár a hírhedt kürtöskalács/*trdelník* csetepaté): árvai gyolcsosok, turóci gyógyolajárusok, gömöri bordások, viaszkereskedők, tutajosok, csipkések, drótosok, ablakosok... Mindezt a szakirodalmon kívül szépirodalmi bizonyítékokkal támasztja alá, ezúttal magyar példákkal is, mint Gárdonyi Géza *Egy szál drótja* vagy Jókai Mór *Gazdag szegényekjének* remek Krányecz Frányó figurája. Magabiztosan foglalja össze, hogy a felföldi szlovák bankok súlyát nem szabad eltúlozni, és a cseh tőke segítségével is éledő szlovák burzsoázia sem számottevő a régióban.

Szerzőnk nem kertel a szlovák nemzeti kultúra intézményei és a nemzetéhez hű értelmiséggel kapcsolatban: a Matica slovenská feloszlatása igen hátrányos helyzetbe sodorta az értelmiséget is, a szlovák fiatalok pedig 1918-ig idehaza csak magyar nyelvű iskolákban tanulhattak. Ugyanakkor Ábrahám Barna minden lehetőséget megragad – megint csak a szépirodalom forrás-eszközeivel – az igazi szlovák szellemi élet megnyilvánulásainak kiemelésére. A Fried István nyomán idézett Jókai-sorok örök érvényűek: „Mi bajom nekem a Maticával? Annyit tudtam, hogy ez egy tót irodalmat gyámolító társulat, s az én felfogásom szerint akárminő nyelven terjesszük is a közművelődést, annak az egész országra nézve csak üdvös eredménye lehet” (69). A valóság demonstrálásához ítékezés nélküli, mégis megértő objektivitással mutatja be a lojális szlovák értelmiséget, Czambel Samut, Pechány Adolfot, Szeberényi Gusztávot, Bachát Dánielt, Ján Bobulát, Zsilinszky Mihályt. Mindezek és társaik lojalitásuk ellenére az adott viszonyok között sokat tettek a szlovák kultúra megmaradásáért. Jellemző Ábrahám Barna erkölcsi alapelveire e rész záróbekezdése: „Nem tekinthetjük szlovák közéleti személyiségnek a képviselőtársai által »tót szerezcsennek« nevezett Baross Gábor minisztert sem, aki egyébként »időnként csendben és zavartan vallott a maga szlovák gyökereiről«, vagy a magyarul törve beszélő Csernoch János hercegprímást, ám származása ettől még ismert volt mindenki előtt.”

„A társadalom” c. II. főfejezetet lapozva a bizonyító anyag forrása egyre inkább a szlovák szépirodalom. „A nemzet gazdasága” részben Vajanský, Seberíni, Ján Čajak, Ján Palárik, Milo Urban műveiből idéz, sokszor saját fordításában,² és talán még inkább „A társadalmi kohézió” c. fejezetben. Szerzőnk szuverén irodalmi ismeretei teszik lehetővé az alábbi megfogalmazást, ami különösen szól mai korunkhoz is. „Erre a hazaszeretetre épül Samo Chalupka »Koppány ellenállása« című költeménye, mely a »szlovák he-

³ Ez az észak-déli megkülönböztetés mindmáig él szlovák–magyar egybevetésekben. Vö. ŽILKA, Tibor, *Južný kolorit v slovenskej próze*, in *Slovenské pohľady* (1981) 4/37–48.

⁴ MUDROŇ Mihály, *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára*, in *A Felvidék. Grünwald Mihály és Michal Mudroň vitairatai* (Pozsony 2011).

gyeken, a Mátrától a Tátraig« égő jelzőtüzek képével indul. A költemény a szlovák Felföld, a kereszténység, illetve a király iránti hűség földje, tehát az igazi Szent István-i állam, míg a déli, elpusztított somogyi vidékek mindennek a tagadása. Az Úr északon készíti elő az ország megmentését: »Ám Isten az egészséges oldalra vezette a királyt, a királyokhoz mindenkor hű szlovákok közé, és ez hű szlovákság inkább elvész, mintsem hogy áruló módon elhagyná a királyt«”(105).³

Az alfejezetek beszélő címeit rendkívül meggyőzően a szépirodalmi források határozzák meg. „A teljes szlovák társadalomszerkezet gondolata” Vajanský regényéből merít, ugyanígy „A társadalmi kohézió kérdései” Palárikra és megint csak Vajanskýra hivatkoznak. „A magyar gondolkodók” c. alfejezet érthetően elnagyolt, hiszen szerzőnk elsősorban szlovák forrásokra támaszkodik. Grünwald Béla, Gáspár Imre, Mikszáth Kálmán és a többiek külön monográfiáért kiáltanak, Michal Mudroň válasza Grünwaldnak viszont helyet kaphatott volna a jól fogalmazott és tartalmas alfejezetben.⁴ Annál is inkább, mivel az egyházakkal foglalkozó alfejezetből némiképp hiányzik Ipolyi Arnold besztercebányai püspök Grünwald Béla hangszerelésében:⁵ „... a magyar történetnek nincs egy adata ... mely ... csak egy nemzetiségi villongást is jelezhetne ... mindenki magyarnak és Magyarország hű s igaz fiának vallotta magát ... A hódító s a hódított egy címen, a megszállás és adomány címén nyerte egyaránt birtokát. Mindenki, amint ... a magyar korona tagjává lett ... Soha senkitől nem kérdezték: vajon Árpád atyánkkal jött-e be vagy Szvatopluk marahán alattvalói nemzetiségének utóda-e, vagy Gelu oláh fejedelem pásztornépe sarjadéka-e? ... Ha ... találomra legjelesebb hazafiaink vezetékeveit felolvassuk ... ezek nagy része világosan megmondja, hogy másfelől jöttek be, mint a hét vezér népe.” Igaz, Grünwald elítéli a katolikus püspök eszme-futtatását.

„A szlovák ajkú nemesség” kérdését szinte teljes egészében szépirodalmi dokumentumok alapján tárgyalja, nagyon helyesen akár hosszabb idézetek formájában is, és a többi alfejezet címét is főként Vajanský regényének mondanivalója adja.⁶ Az „egyházi” alfejezetek mindegyike egy-egy eljövendő monográfia vázlatának tekinthető. A „Példaszerű papok”, „Az egyház méltatlan szolgálói” szokatlanak tűnő fogalmazás teljes mértékben helytálló a szépirodalom gazdag anyaga alapján, ugyanígy az iskolák, a család, a nőnevelés. Az sem ront szerzőnk művének szerkezetén, hogy gyakran korábbi fejezetek ismétlésébe bocsátkozik.

⁵ GRÜNWARDL Béla, *A Felvidék. Politikai tanulmány*, in uo. 25–27.

⁶ Mivel – ugyancsak helyesen – magyar szépirodalmi utalásokat is bekapcsol, ide illenék MADÁCH Imre *A civilizátor*, ahol István gazdának, azaz a magyar (magyarhoni) nemesség képviselőjének tót, rác, oláh, német béresei között magyar is van.

„A polgárosodás színterei” címet viselő zárófejezet szinte valamennyi biztos és hatalmas anyagismerettel rendelkező tudós ember gyengéje: tudatában van, mi mindent kellene még elmondania, ezért tömörít, és korábbi kutatásainak időszakából megvillantja a hazai román társadalom hasonlósági problémáit, egy összehasonlító közép-kelet-európai nagymonográfia fontosságára utalva. Ugyanilyen feladat lesz a létező számos résztanulmány ellenére a találó című „Szlovák Budapest” további kimunkálása, az egész kötet tárgyának, eszmeiségének, erkölcsi alapjainak közkinccsé tétele, közismereti szintre transzformálása.

Annál is inkább fontos ez, mert Ábrahám Barna valami olyat ad az olvasó kezébe, ami több szempontból a „szakmának” is mellbevágó, soha nem volt kísérlet és egyben bizonyítás, megtalált és interpretált igazság. Ez mindelelőtt a szépirodalom látványos használata tudományos forrásként, a másik pedig a „Bevezető” megfogalmazása és alkalmazása az egész munkában. Van mersze megoldást találni, elfogadni a szlovák *Uhorsko* (ugyebar „történelmi”, „nagy”) Magyarország fogalmára az általunk régebben próbált *Magyarhon* terminust. Ugyanez az anyagból fakadó *Szlovákiák* használata a történelemben nem létezett Szlovákia helyett, a magyar nyelvből politikai okokból kitiltott *tót* terminus visszaállítás, a tudománytalan és a szlovákokat sértő Felvidék visszacserélése *Felföldre*, a renegát, azaz *odrodilec* (elfajzott), a *pánszláv* és megannyi más terminus magyarázata, a személy- és helynevek mikrofilológiai pontosságú használata.

A *Szlovákiák* szerzőnk számára a szlovák etnikai többségű északi régió, legalább 20%-ban szlovák lakosságú 16 vármegye. Ez a Szlovákiák nagyobb, mint az abban a korban nem létező mai Szlovákia.

Van a könyvnek személyes vallomása is, egy sokat próbált keresztény emberé: feleségének, Ritának és gyermekeinek ajánlja. Csak fejet hajtani tudok a küzdelem közepette végzett munka előtt. Kilencedik évtizedemben jóleső érzéssel tölt el nekem szóló kézírásos ajánlása: „Akitől az alapokat kaptuk”. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem szlavisztikájának egyik legjelentősebb eredményét olvashatjuk.

ORMOS István, *Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931* (METEM, Budapest 2017) 508 o.⁷

Ormos István régen várt kötete hungaroszlovakológiai szempontból Ábrahám Barna munkájának rokona. Annak ellenére, hogy szerzője arabista,

⁷ Ismertetésünk a kötet szlovák vonatkozásaira szorítkozik. „Kmoskó szíriai útjai”, a „Függelék”, a „Jelentés a szíriai missziókról”, valamint az „Exkursionsok” ismertetésére nem vállalkozhatom.

⁸ Ormos finom érzékkel jegyzi meg, hogy az ösztöndíjat Kanyurszky György, Pironcsák István és Cserna János kapta meg (30). Mindhármuk szláv, Pironcsák kifejezetten szlovák származású, vö.

körültekintően feldolgozta a szükséges szlovák forrásanyagot is, Kmoskó ugyanis származása, anyanyelve, sajátos nemzeti identitása okán a szlovák „hungarusok” nagy csoportjának tagja, Bél Mátyás, Csernoch János és sokak társa. Anyagismerete Ormos Istvánt is felhatalmazza olyan következtetések kimondására, akár kimondatására Hermann Egyeddel, aki szerint Kmoskó „kizárólag szaktudományát művelte, személyisége, élete, politikai tevékenysége, életének vargabetűi, váratlan irányváltásai, amelyekre a történelmi környezet változásai, korábban elképzelhetetlen módosulásai következtében került sor, fölöttébb izgalmas és tanulságos, esendő, ám nem föltétlenül szimpatikus aktorává avatják a magyar történelemnek annak egy sorsfordító szakaszában” (13–14).

Ormos pontosan látja, hogy *részletesen adatolt* esettanulmányokkal érthetjük meg egy nem magyar születésű elmagyarosodott ember kettős, netán hármas identitását, az asszimiláció és a disszimiláció kérdéseit. Valóban bőségesen adatozza a legjobb barát, a szlovákságát Kmoskótól eltérően megélt Jehlicska Ferenc tanulságát, ezért ebben a munkában is részletesen tárgyalja Jehlicska életét is. A jövő izgalmas feladata a Jehlicska-monográfia elkészítése, ami mindenképpen hozzájárul Kmoskó még alaposabb megismeréséhez (14–15).

Ábrahám Barna szóhasználatával élve Kmoskó Szlovákiában, Illaván született, 1898-ban Esztergomban szentelték pappá. Bécsben a héber költészet témaköréből doktorált, majd Lackenbacher utazási⁸ ösztöndíjat kapott szíriai továbbképzésre. A keleti, szentföldi missziót mindvégig szívügyének tekintette Csernoch János hercegprímás is, akivel Kmoskó ezért is közeli kapcsolatban volt. Közel-keleti küldetése aligha nevezhető sikeresnek, és a zsidókérdéssel egyetemben zürzavaros következtetésekre jutott. Ibn Khaldún szerint minden idegen elnyomás alatti nép veszít eredetiségéből. Kmoskónak Pusztázámor plébánosaként az volt a véleménye, hogy hívei nem magyarok, hanem elmagyarosodott tótok... *„márpedig közismert dolog, hogy a tót sokkal vallásosabb és könnyebben vezethető, mint a pusztázámoriak”*. Jehlicska szerint Kmoskó szlovákul prédikált nekik.

A nem szlovákista Ormos István szlovák egyház-, művelődés- és politikatörténetet ír. Pontos helyesírással kezeli a szlovák forrásokat, példás következetességgel fordítja magyarra, hajszálpontosak a helynevei,⁹ sőt szlovák nyelvű idézetekkel is dolgozik. Engedtetsek meg ezen a helyen nem jegyzetben történő hivatkozás: a 130. oldalon Andrej Hlinka Budapesten Jehlics-

Lexikón katolíckých kňazských osobností Slovenska (Bratislava 2000) 1081.

⁹ A 405. jegyzetben: „Jehlicska *Kutti* szlovák faluban született ... A falu neve más helyesírással Kutty, szlovákul Kúty. A falu magyar nevét 1899-ben Jókút-ra változtatták meg. Az általam látott dokumentumokban mindenütt csak a régi alak fordul elő.” A 471. jegyzetben: „Schweinsbach

kának mondott szlovák mondatai szerepelnek, a 449., 451-453. sz. jegyzet tömény szlovák forráshivatkozás, sőt a *mad'arón*, magyarrá elfajzani indult szlovák szómagyarázata sem hiányzik. Szlovák egyháztörténetet ír, minden jelentős szlovák szakirodalom birtokában, és komoly többletismerettel gazdagítja azt.

Szlovák egyháztörténete „A forradalmak kora” című fejezetben kezdődik, és szerzőnk pontos fogalmazása szerint „Kmoskó életének ebben a periódusában »legjobb barátja« és tanártársa a szintén szlovák nemzetiségű »démoni« Jehlicska Ferenc”.¹⁰ Szerzőnk igen sok újat mond Jehlicskáról, sokszorosán felülmúlva a szlovák szakirodalmat, ami nem is csoda, mivel a csehszlovák-ellenes, illetve „ludák”, „klérofasiszta” stb. szlovák papok életművének feldolgozása jócskán várat magára. Ormos István könyve ebből a szempontból a szlovák egyháztörténet alapműve is. Nincs terünk bővebb fejtegetésekre, inkább kivonatoljuk a kötet 143. oldalán mondottakat. Kmoskó 1919. április 5-én az új csehszlovák államba ment, hogy Jehlicska segítségével szlovák teológiai katedrához jusson. Szerzőnk briliáns pontossággal, a korabeli szlovák helyesírás szerint idézi erről Jehlicska vallomását: „Valóban megbíztak az egyházi felsőbb hatóságok azzal, hogy megszervezzem azt a hittudományi főiskolát ... a professzori kart szlovák tudósokból állítottam volna össze, és megszereztem volna a nemrég az Úrban megboldogult Kmoskó M. professzort is.”

Jehlicska szembefordult Csehszlovákiával. A szlovákok jövőjét a magyarokkal képzelte el, autonómiával, s ehhez élete végéig hú maradt. Kmoskó visszatért Magyarországra, 1920-ban megvédte magát a nemzethagyás vádjától, és Pusztazámor plébánosaként halt meg. Ormos István lenyűgöző anyagtudással, nem ítélkezve következtet a kettős, esetleg többes identításra. Kmoskótól például ezt idézi: „A mi egész közművelődési politikánk kultúrszédelgés volt ... A gyermekek nem tanultak meg semmit... Sem tótul, sem magyarul nem tanultak meg. Beszélnek egy nagyon kezdetleges paraszti nyelvet. Ha egy ilyen gyermekkel levelet akarunk megíratni, úgy nem képes arra sem magyarul, sem tótul... Ha az állami iskolákból felkerültek a gimnáziumokba, a legnagyobb részük lezüllött... A magyarosítás a gyermekeknek olyan lelki változást idézett elő, mely a lehető legkedvezőtlenebbül hatott jellemük további fejlődésére. Ezek a gyerekek elidegenedtek saját népüktől

(korábbi magyar név, valamint német név), mai szlovák neve Viničnė, korábban Švajnsbach. 1899 óta magyar neve Hattyúpatak.” Szerzőnk evvel a pontossággal kritizálja a helynév-magyarosítást, amit 1948 után ellenkező előjellel Cseh(szlovákia) folytatott.

¹⁰ Nyilván nem véletlen Ormos István személynév-használata. Jehlicskát magyarosan írja, magyar

is, anélkül hogy magyarokká lettek volna. Ha magyar vidékre kerültek hivatalba, ugyancsak idegennek nézték a magyar népet. Ami kevésbé érezték át a tót néplelket, épp oly lelkiismeretlenül látták el a magyar nép ügyeit. Ez is egy magyarázata a mi közigazgatásunk ázsiai állapotának... A magyar intelligencia ezzel párhuzamosan vált gerinctelenné” (248–249).

A Kmoskó–Jehlicska viszony állandó követése közben szerzőnk sort kerít néhány más szlovák személyiség identitásának felvillantására. Figyelemre méltó párhuzam Tiso esete, aki korábban a magyarsághoz asszimilálódott, magyarul beszélt, Tiszó Józsefnek hívta magát, majd lelkes szlovák hazafivá vált. 1919-ben Nyitrán a csehszlovák államhatalomért dolgozott, de a magyar Vörös Hadsereg közeledtével Nagybiccsére menekült. Attól tartott, hogy számon kérik hazaárulását. Stromfeld nem érte el Nyitrát, Tiso visszatért, és a tipikus bűnbakkeresés módján zsidók és magyarok letartóztatását követelte. Antiszemitizmussal terelte el a figyelmet magyarbarátságáról, már-már asszimilálódott voltáról. Ez a kérdés 1938-ban került ismét figyelem középpontjába.

Tuka Béláról (Vojtech Tuka) tudja, hogy 1920 után a magyar kormány-nak dolgozott, le is tartóztatták, mint magyar nacionalistát. Ezt ellensúlyozva belépett Hlinka Szlovák Néppártjába, de magyar kémkedés vádjával ismét letartóztatták. Ormos István független forrás ítéletét tolmácsolja, mely szerint a pozsonyi magyar követ 1940-ben így jellemezte: „Mindig azzal érez és azzal bizalmas, akivel éppen van. A szlovákokkal szlovák, az oroszokkal nagy szláv, a magyarokkal bensőleg magyar, míg a németek előtt a leglelkesebb és legrettenthetlenebb náci.”¹¹

A kettős vagy többes kötődés kérdése immár nemzetközi tudományos probléma. A 20. század próbatételei másfajta kettősségeket is produkáltak. Az ún. békepapságot vagy a hirtelen náci-kommunista váltást. Ormos Istvánnak ezzel kapcsolatban is van egy izgalmas felfedezése, Hudec László építész, aki ezt írta: „Hogy vajon magyar vagy tót vagyok, én nem tudom, nem is keresem, magamat széjjel nem vághatom, mint szétvágták hazámat, mindig maradok, ami voltam. Nem kérdezte tőlem senki a régi szentistváni Magyarországon, vajon tót vagyok-e vagy magyar? Szerettem mind a kettőt ... és én is mind a kettő voltam” (249).

keresztnévvel, *Hlinkát* Adrejnak, *Tisót* Jozefnek, *Juriga* Ferdinándnak valamennyi névformáját (Ferdinánd, Nándor, Ferdiš) megemlíti.

¹¹ *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948* (szerk. Victor S. Mamatey – Radomír Luža; Princeton 1973).

Ormos István könyve igen komoly tudományos teljesítmény. Az arabisztikán kívül a hungaroszlovakológia példamutató nagy nyeresége. Erkölcsi értékére a piarista Tomek Vincével utalnék. Ő ugyanis összehasonlította magát Petőfi Sándorral és Mécs Lászlóval, akik származásuk ellenére a legnagyobb magyar nemzeti, illetve katolikus költők lettek. Tomek büszkén vállalta, hogy mindkét szülője tót, de ő nem lett sem tót, sem magyar, hanem megmaradt hungarusnak.¹²

Käfer István

¹² KÄFER István, *Cédulák Tomek Vincéről. Szlovák összefüggéseinek műhelymunkálatai*, in *A piarista rend Magyarországon* (Budapest 2010) 526–527; vö. SZTAKOVICS Erika, *Tomek Vince szerepe a Magyarországi Szent Adalbert Társulat létrehozásában*, in *Magyar Sion* V (2011) 75–86.